

Mátyás Melinda¹: A nem vagyoni kártérítés elméleti alapjai

Debreceni Jogi Műhely, 2009. évi (VI. évfolyam) 4. szám (2009. október) 51-63.

A nem vagyoni kártérítés a kártérítési rendszer egyik legkevésbé kézzelfogható része, ahol nem konkrét – egy dologban vagy bármely vagyontárgyban bekövetkező - vagyoni kárért tartozik helytállni a felelős, hanem egy immateriális, eszmei sérelemért. A pénzbeli kártérítésnek a nem vagyoni károknál az a funkciója, hogy az elszenvedett sérelem hozzávetőleges kiegyensúlyozásáról olyan vagyoni szolgáltatás nyújtásával gondoskodjon, amely az elszenvedett sérelemért körülbelül egyenértékű másnemű előnyt nyújt. Az immateriális kár lényegében egy fikció, a kár itt nem más, mint a személyi jogsértés. A személyhez fűződő jogok megsértésének azonban nincs, nem lehet pénzbeli egyenértéke. Az ilyen sérelmek helyrehozhatatlanok. Ettől válik a jogintézmény ingoványos talajjává, amely megszilárdításához a jog önmagában nem elegendő eszköz, ugyanis a kár mértéke nem állapítható meg objektív mérce szerint, az minden esetben a bírói mérlegelésen alapul. A bírói gyakorlatnak tehát kiemelkedő, jogfejlesztő szerepe van a nem vagyoni kártérítés jogintézményén belül.

A kártérítési felelősség kialakulása

A károkért való felelősség, a polgári jogi felelősség gyökere az *ókor* jogrendszereiből ered. Kidolgozott felelősségi rendet először a római jog teremtett.² A kártérítés büntetőjogi eredetű volt, a felelősség a más sérelmére elkövetett delictumból eredt. A deliktumok kétfélek voltak: a közdeliktumok (*delicta publica*), és a magándeliktumok (*delicta privata*). Ez utóbbinál a sértett indított keresetet, és a pénzbüntetést is ő kapta. A magánbosszút idővel felváltotta az állam büntető igénye, és a sértettnek fizetett jóvátétel (*compositio*). A magánbüntetés iránti keresetek mellett megjelentek a deliktum által okozott károk megtérítését célzó keresetek. Az eszmei károkért való felelősség első jogintézménye az *actio iniuriarum aestimatoria* ahol a bíró szabadon, saját becslése alapján állapította meg a jóvátételt, elégtételt az erkölcsi sérelmekért.³ Már ekkor is a szabad mérlegelésen alapult a személyiségben okozott kár mértéke. A római jog pönális jellegű *actioit*, és vétkességen alapuló felelősségi rendjét vette át – kánonjogi és belső jogi elemekkel tarkítva - a középkori jogrend is. A *feudális magyar jog* bizonyos tényállásoknál már szabályozta a kártérítési felelősséget, és ismerte a nem vagyoni kár fogalmát is. Az ebből eredő kártérítés, mint fájdalomdíj járt a sérelmet szenvedőnek. A *polgári társadalom* kialakulásával valósult meg a polgári jogi kártérítési felelősség elvi alapon történő szétválasztása a büntetőjogi felelősségtől.⁴ A polgári jogi felelősség alapja a római jogi eredetű vétkesség volt, azonban egyre inkább előtérbe került az objektív felelősség elvi kialakításának igénye. A személyiség felértékelődésével a testi épségben, egészségben okozott károkért való felelősség mércéje egyre inkább a vétkességi felelősségről az objektívebb, magasabb szint irányába tolódott el. A korábban jogellenes, a magánjog szempontjából figyelembe vehető tiltott cselekmények köre kiszélesedett, nem határozták meg konkrét tényállásokkal. A magánjogi jogkövetkezmények mindenekelőtt az abszolút alanyi jog vétkes megszegéséért jártak, de megállapították a jogellenességet az általánosságban védett érdekek megsértése esetén is.⁵

A nem vagyoni kártérítés intézménytörténete

A nem vagyoni kártérítés, mint nem anyagi jellegű jogintézmény megítélése eltérő volt. A nem vagyoni károk pénzben történő kifejezésétől idegenkedtek a jogrendszerek. Az 1806-os

Badisches Landrecht eltörölte az immateriális kártérítés szabályát, arra hivatkozással, hogy ez az emberek „áruvá silányítása”, pénzben ki nem fejezhető sérelem anyagivá tétele. Ausztria és Magyarország is követte ezt a szabályozást. A századforduló után Magyarországon megindult a jogi szabályozás azon az úton, hogy ismét elismerje az eszmei kártérítés jogintézményét és azt általános normává tegye. A jogalkotás bevezette (a sajtó útján elkövetett jogsértés szankcionálása, a tisztességes verseny tilalma, a szerzői jog védelme és a becsület és jóhírnév sérelme körében) a nem vagyoni kártérítést, amelyet a Kúria gyakorlata fejlesztett tovább és tett általánossá.⁶ A bírói gyakorlat egyre szélesebb körben ítélte meg az eszmei kártérítést, így a személyiségi jog ellen irányuló szándékos, sőt később vétlen tiltott cselekmények is, ha a károsultnak súlyos hátrányt okozott, e körbe estek. Később a Kúria a bíróságok számára meg is fogalmazta a lényegesebb jellemzőit ezen jogintézménynek. Rámutatott, hogy a nem vagyoni kártérítés „olyan erkölcsi veszteség, amely a személyiséget alkotó értékek csökkenése” révén okoz hátrányt a sértettnek.⁷ Az értékek között említették az emberi méltóságot megillető megbecsülést, tiszteletet, illetve a személyiséghez kapcsolódó egyéb javakat. Különös védelmet kapott- a kor erkölcsi értékrendjének megfelelően- a női szemérem, de a védelem körébe vonták az autonómiát is azáltal, hogy a sajtóközleményekben közzétett rágalmozásokat, vagy akár a csendőri megaláztatásokat is szankcionálták. Így a joggyakorlat egy olyan jogintézményt szilárdított meg, amely alkalmassá vált nemcsak a testi sérüléssel, maradandó károsodással járó károk enyhítésére, de biztosította az egyes személyiségi jogok, és az autonómia érvényesülését is. Ezen jogfejlődést vágta ketté a Legfelsőbb Bíróság 1953-ban kiadott elvi határozata, amely ideológiailag összeférhetetlennek minősítette az új társadalmi értékrenddel az „erkölcsi értékek pénzre váltását”. Jellegzetes kapitalista szemléletnek tartotta e jogintézményt, amely azt tükrözi, hogy minden megvásárolható pénzen. Így a kártérítést csak vagyoni károsodás esetén ítéltette meg a bíróság. Ezzel egyidejűleg bevezették az általános kártérítés intézményét, amely azonban nem felelt meg az eszmei kártérítésnek, mégis biztosította annak túlélését.⁸ Az általános kártérítés keretében próbáltak meg gyógyírt találni a testi sérüléssel és egészségromlással járó hátrányok megtérítésére, oly módon, hogy a jövőbeni plasztikai műtét becsülhető költségeit, egyéb többletkiadásokat vagyoni kárként ítélték meg. Eörsi Gyula véleménye szerint: „az általános kár, mint önállóan nevesített kárfajta az eszmei kár helyébe lépett... az eszmei kár szocialista jogutódának tekintették...”⁹ Az 1977. október 25-én kihirdetett 1977. évi IV. törvény módosította és egységes szerkezetbe foglalta a polgári törvénykönyvünket (a továbbiakban: Ptk.) és visszaállította a nem vagyoni kártérítés jogintézményét. A szabályozás meghatározott tényálláshoz kötötte a nem vagyoni kár megállapítását, leszűkítette azt bizonyos, jelentős nagyságú hátrányok körére.

A Ptk. 354.§: *„A károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát, ha a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét, vagy egyébként életét tartósan vagy súlyosan megnehezíti, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja.”* A jogalkotás kétféle szabályozási modell közül választhatott: a kompenzációs jellegű, illetve az elégtételadási irány közül. A kompenzációs karakter a vagyoni kártérítés konstrukciójába helyezi be a nem vagyoni kárt is, meghatározott tényállási körökre szorítva azt, míg az elégtételadási struktúra egyfajta magánjogi bírsággént, a személyiség jogvédelmi eszközeként szabályozza ezen jogintézményt. A magyar szabály az előbbit vezette be, ezzel próbálva meg kiszűrni a kisebb súlyú sérelmek tömeges bíróságra vitelét. A jogalkotáshoz kapcsolódóan, a bírói gyakorlat számára a Legfelsőbb Bíróság 16. sz. irányelve próbált meg vezérfonalat biztosítani. Továbbszűkítette a tényállást, együttes jogkövetkezményként határozva meg a „tartósan vagy súlyosan” kitélt. Érdekes, és elgondolkodtató volt ez a gyakorlatban. Lényegében, ha a sérelem súlyos fizikai vagy

szellemi sérelemmel járt, de rövidebb időtartamra vonatkozott már nem volt megítélhető a kártérítés. Részletes iránymutatásokat tartalmazott a kártérítés összegének megállapításához. Irányadó szempont volt a károsult életmódja, kora, anyagi viszonyai illetve a társadalom anyagi teherbíró képessége (ez a tényező korlátként jelent meg károk mértékének meghatározásánál). A tényállás hibája az volt, hogy csak meghatározott körben: így a közúti balesetek, munkahelyi balesetek és orvosi műhibák által okozott súlyos és tartós hátrányok ellensúlyozásának volt eszköze, más területen nem nyújtott védelmet a személyiségi jog számára.¹⁰ Ebből következően az 1989-ben bekövetkező társadalmi-gazdasági átalakulás hatása hamar megéreződött ezen a területen is. Kezdetben csak a 16. számú irányelvet helyezték hatályon kívül, nagyobb teret engedve ezzel a személyiségi jogot ért sérelmek szélesebb körű szankcionálására.

1992-ben az Alkotmánybíróság a 34/1992. (VI.1.) AB határozattal megsemmisítette a Ptk. 354. §-át. A határozat alkotmányellenesnek minősítette a szabályozás felelősséget korlátozó részét, mert az diszkriminációt eredményez úgy, hogy a vagyoni károkozás esetében teljes körű kártérítést biztosít, míg a személyiségi jogok megsértőit csak akkor szankcionálja, ha a sérelem tartós, vagy súlyos hátrányokkal jár. A nem vagyoni kártérítés az általános személyiségvédelem eszköze, alkalmazásának feltétele valamely személyiségi jog megsértése. A Ptk. a személyhez fűződő jogok megsértésének általános tilalmával kifejezi, hogy jogellenes minden olyan magatartás, amely nem tartja tiszteletben, sérti a személyiségi jogokat. A személyek személyhez fűződő jogait egy sorban, egyenlő módon védi, ahogy a vagyoni jogokat is (nem téve különbséget a jelentős vagyoni kár és a csekély, bagatell összegű igények között). Az eszmei kártérítés esetében nem beszélhetünk teljes kártérítésről, hiszen itt nincs vagyoni kár, az nem állapítható meg konkrét összegben, legfeljebb becsülni lehet. A diszkrimináció ott mutatkozik meg, hogy a jogsértés következményeit differenciálja, a súlyosabb esetekre korlátozva, ezzel kirekesztve az objektíve „kisebb súlyú” sérelmeket. Állapítsa meg egy külső, harmadik személy, azt, hogy egy adott jogsértés milyen súlyú következményeket okozhat a sértettnél, különösen, ha az adott sérelem pusztán lelki természetű. A differenciálás nem lehetséges az olyan sérelmek esetében, amelyet a jogintézmény védeni kíván. Az AB határozat indoklása kifejezi, hogy „ha polgári jog elismeri a nem vagyoni kártérítést a személyiségvédelem eszközeként, azt nem kötheti olyan külső feltételekhez, amelyek szükségtelenek és önkényesek. Nemcsak a kár nagysága, de maga a személyi kár bekövetkezése is becslésen alapul, amelynek objektív mércéje nincs, s amelyet éppen ezért a jogi szabályozásban alkotmányosan nem lehet következményekhez igazítani.” A jelenleg hatályos szabályozás a nem vagyoni kár megtérítésére kötelezés elé nem emel korlátot, a Ptk. 355. § (1) bekezdése szabályozása szerint: „A kárért felelős személy köteles az eredeti állapotot helyreállítani, ha pedig az nem lehetséges, vagy a károsult azt alapos okból nem kívánja, köteles a károsult vagyoni és nem vagyoni kárát megtéríteni.” A 355. § (4) bekezdése értelmében: „Kártérítés címén a károkozó körülmény folytán a károsult vagyonában beállott értékcsökkenést és az elmaradt vagyoni előnyt, továbbá azt a kárpótlást vagy költséget kell megtéríteni, amely a károsultat ért vagyoni és nem vagyoni hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges.” Ezek a törvényi rendelkezések semmilyen feltételt, vagy bármilyen más útmutatást nem nyújtanak a jogalkalmazók számára. Lényegében ezek meghatározása a bírói gyakorlatra hárul, a bíróságok így egyfajta jogalkotó feladatot látnak el: mind a jogalap meghatározása, mind pedig a kártérítés összegszerűségének megállapítása a bírói mérlegelésen alapul, a bíróság ítélkezési gyakorlata határozza meg a nem vagyoni kártérítés anyagi jogi joganyagát.¹¹ Ugyanezt az érvelést már Grosschmid Béni is megállapította csaknem száz évvel ezelőtt a jogintézmény bevezetése ellen. Véleménye szerint az eszmei kártérítés „esetjogi jogalkalmazást” hozna létre, és amint a kártérítés

elveszítene a vagyoni korlátját, ezzel egyidejűleg a törvényi tételek pedig a határaikat, és ez a bírói szubjektivizmusnak adna teret. Nem tévedett, a törvényi szabályok helyett a bírói gyakorlat kap nagyobb szerepet e jogintézmény teljes kimunkálásában. Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója (továbbiakban: a Koncepció) számot vetve a nem vagyoni kártérítés gyakorlatának elvi problémáival és bizonytalanságaival, tartalmilag megújítva (Marton Géza által alkalmazott terminológiát bevezetve: sérelemdíj elnevezéssel), a személyhez fűződő jogok megsértésének szankciói körében kívánják szabályozni. Követelménnyé vált az Alkotmány rendelkezéseinek, az emberi jogoknak és az alapvető szabadságoknak érvényre juttatása a Kommentárban. A javaslat a személyhez fűződő jogok önálló kategóriaként történő kezelését igyekszik megvalósítani. Az új Kódex a személyhez fűződő jogok megsértésének szankciói között kívánja tehát bevezetni a sérelemdíj intézményét. *„Sérelemdíj fizetésére a bíróság a jogsértőt akkor kötelezheti, ha a személyiséget sértő magatartás súlyos volt, a jogsértő felróható magatartást tanúsított, de nem vagyoni kártérítés nem, vagy nem a jogsértés súlyával arányban állapítható meg. A sérelemdíj a közérdekű célra fordítható bíróság intézménye helyett kerülne az új Kódexbe.”*¹² A nem vagyoni kártérítés szabályait ugyanakkor egységesen a kártérítési jogban kívánja rendezni. A sérelemdíj akkor járna, ha személyiséget sértő magatartás súlyos volt és a károkozó felróható magatartást tanúsított, de nem vagyoni kártérítés nem, vagy nem a jogsértés súlyával arányosan állapítható meg. A sérelemdíj tehát felróhatóságon alapuló szankcióvá válna, alkalmazhatósági feltételei között szerepelne a súlyos személyiségi jogsértés, illetőleg az, hogy a jogsértésből mégsem következett be olyan hátrány, amely megalapozná a jogsértéssel arányban álló nem vagyoni kártérítést. A sérelemdíj és a nem vagyoni kártérítés együttes alkalmazását tehát a törvény nem tenné lehetővé. Ezzel a fordulattal a Koncepció „leveszi a terhet” a kárfelelősség joganyagáról azzal, hogy a dogmatikailag kártérítésként nem értelmezhető nem vagyoni kár kategóriáját máshova ülteti. A nem vagyoni kár ugyanis, mint már többször is szó volt róla fogalmi ellentmondás, egy paradoxon, mivel a sérelem által okozott hátrány pénzben nem kifejezhető, így az intézmény kártérítési jogban való szabályozása csak a jogalkalmazók feladatát nehezítette meg.

A bírói gyakorlat nem egységes, bizonytalanságoktól terhes. Az uralkodó álláspont a személyhez fűződő jog megsértésén kívül megköveteli, hogy a károsult olyan hátrányt bizonyítson, amely indokolja a nem vagyoni kártérítést. A Legfelsőbb Bíróság Határozatainak Hivatalos Gyűjteményeiben elvi határozatként tette közzé azt az ítéletet, amely szerint: „A károsult tehát nem vagyoni kárpótlásra akkor tarthat igényt, ha bizonyítja, hogy jogellenes magatartással okozati összefüggésben olyan (objektív szankciókkal el nem hárítható) hátrány érte, amelynek csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez indokolt és szükséges nem vagyoni kárpótlás megítélése.”¹³ Több más ítéletében is ugyanígy határozott: „Nem vagyoni hátrányokozás nélkül nincs olyan, összességében kifejezhető kár, amelynek alapján a bíróság nem vagyoni kártérítést megítélhet.” A Koncepció szerint sérelemdíj volna megítélhető olyan esetekben is, amelyekben a személyiségi jogsértéssel a sértettnek okozott hátrány nem nyer bizonyítást, de az eset összes körülményei alapján indokolt az elégtételadás.¹⁴ A bizonyítás sok esetben aránytalan terhet jelent a károsultnak, hiszen a hátrány túlnyomórészt a sértett személyében, egyfajta lelki hátrányként jelent meg, amely a külvilág felé nem bizonyítható, vagy tényként kezelhető dolog. Ez különösen az emberi méltóság: a becsület, a jóhírnév, a magánszféra stb. megsértésénél nehéz. A lelki trauma, vagy akár az önbizalom csökkenése nem bizonyítható. A nem vagyoni kár azonban ilyen formában is megmutatkozhat. A sérelemdíj jogintézményének bevezetése ezt a bizonyítási kötelezettséget szüntetné meg azzal, hogy megítélhetőségének nem lenne feltétele a sértett hátrányának bizonyítottága. Ezzel egyfajta vélelmet kíván felállítani az új Ptk. a hátrány tényleges bekövetkezésével

kapcsolatban. A sérelemdíj a személyiségi jogoknak mind szerződésen kívüli, mind szerződésszegéssel történő megsértése esetén alkalmazható szankció. A szerződésszegő magatartás elsősorban az orvosi megbízási szerződés megszegésével okozott sérelmek (testi épség, egészség sérelme) esetén gyakori. A Konceptió a nem vagyoni kártérítést a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség körében szabályozza, a kötelmi részben: „A károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát is, ha a károkozás a károsultnak testi, lelki, érzelmi vagy egyéb személyi, illetve személyiségi jogsértés miatti hátrányt okozott. A puszta jogsértés, illetőleg a csekély mértékű hátrányokozás nem vagyoni kártérítés megállapításához nem vezethet. A nem vagyoni károk felmerülése és a kártérítés összegszerű megállapítása során a bíróság az eset összes körülményének a mérlegelésével az ésszerűség és a méltányosság szempontjai alapján jár el. A nem vagyoni kártérítés csak személyesen érvényesíthető. A bíróság előtti eljárásban már érvényesített nem vagyoni kártérítésre a jogutódlás és az öröklés szabályai irányadóak.” Tehát a nem vagyoni kártérítés intézménye mellett a személyiségi jogok megsértésének szankciója, a sérelemdíj is bevezetésre kerülne. A megsemmisítő Alkotmánybírósági határozat óta nem volt normatív szabály az eszmei kártérítésre vonatkozóan. Ezt a hiányt próbálja meg betölteni az új Ptk.-val a törvényhozó. A bíróság számára zsinórmértékül az ésszerűség, méltányosság követelményét állítja fel, amelynek oka, hogy a kár nagysága csak becsléssel, bírói belátáson alapuló szabad mérlegeléssel határozható meg. A bíróság mérlegelésének szabadságát és korlátait saját hagyományai, tapasztalatai, összehasonlító elemzésen alapuló gyakorlata és az elmélettel való szoros kölcsönhatása határozza meg.

A nem vagyoni kártérítés rendszertani elhelyezkedése

A nem vagyoni kártérítést jelenleg a Ptk. a vagyoni kártérítéssel együtt szabályozza a 355.§ (1) és (4) bekezdésében. Éppen úgy érvényesülnie kell az immateriális kártérítés kapcsán a polgári jogi felelősség szabályainak, mint a vagyoni kártérítés esetében. A definíciója is erre utal, hiszen a nem vagyoni kár alatt a személyiséghez fűződő jogok sérelmére elkövetett felróható és jogellenes magatartások bekövetkeztében előálló kártérítési felelősségről beszélhetünk.¹⁵ A polgári jogi felelősségnek négy egymással összefüggő feltétele van: a jogellenes magatartás, a felróhatóság, a kár, és végül az okozati összefüggés a felróható magatartás és a kár között. A bizonyítási teher kérdésében is választ ad a törvény: a jogellenes károkozást és a kárt az eljárási szabályok szerint károsultnak kell bizonyítania, a károkozóra hárul annak bizonyítása, hogy a magatartása nem volt felróható.

A jogellenesség

Jogellenes az olyan emberi magatartás, ami szemben áll a jogrenddel. Fordítva: minden olyan vagyoni károkozás, amely nem minősül jogszerűnek, az jogellenes. Ez egy objektív kategória,¹⁶ amely a jogi felelősségre vonás alapvető eleme: hiszen enélkül a felelősség kiesik, szankciónak nincs helye.¹⁷ A nemtevéssel okozott károkozás azonban akkor is jogellenes, ha a jogszabály konkrét cselekvési kötelezettséget nem is ír elő. Sőt, a jogellenesség megállapítható úgy is, ha egy más jogág szerint a magatartás jogszerű volt. A nem vagyoni kártérítés szempontjából a jogellenesség alapja az, hogy a törvény (a Ptk. 75.§ (1) bekezdése általános jelleggel, a 76-83. §§ pedig konkrét szabályozással) védelem alá helyezi a személyhez fűződő jogokat. kijelölve azokat a kereteket, amiket minden jogalanytak figyelembe kell vennie. Ez nem azt jelenti, hogy minden esetben meg kell állapítani a jogellenességet, csak akkor, ha az az emberi személyiséget sérti vagy veszélyezteti. Jogellenesség hiányában pedig nem kerülhet sor kártérítés megállapítására. A

személyiség egyik része az ember szabadsága, amely azt fejezi ki, hogy mindenki maga rendelkezhet saját cselekedetei, gondolatai felől. A másik eleme az ember testi épségére, egészségére, és egyéb a testi, szellemi működéséhez szükséges nem vagyoni értékekre vonatkozik. Minden értéknek számít, amit a közvélemény általánosan elfogadottnak tart, és az is, amit az egyén maga értéknek minősít. Ide sorolható a testi épség, a külső megjelenés, a személyes élettér stb. A jogellenességet kizárhatja több ok: - a károsult beleegyezése, a jogos védelem, a szükséghelyzet és a jogszabályi engedély. A *beleegyezés* jognyilatkozat, amely megtörténhet kifejezett, és ráutaló magatartással is. Nem szünteti meg a jogellenességet a beleegyezés sem, ha a károsítás társadalmi érdeket sért, vagy veszélyeztet. A beleegyző nyilatkozat leggyakrabban az élet, testi épség, egészség megkárosításánál játszik szerepet. Az orvosi beavatkozásoknál a beteg beavatkozása nem tekinthető érvényesnek, ha nem kapott elegendő tájékoztatást. A nem szükségszerű, a műtéti kockázatokat meghaladó károsodások vagy éppen a vétkes (akár mulasztással, akár szándékos jogellenes magatartással okozott) károkozás esetében (orvosi műhibák) a jogellenességet nem zárja ki a beteg beleegyző nyilatkozata.¹⁸

A felróhatóság

A kártérítés második feltétele, azt fejezi ki, hogy a károkozó az adott helyzetben nem úgy járt el, ahogy általában elvárható. A magyar felelősségi rendben nem azonos a vétkekességgel. A felróhatóság a társadalom értékítélete arról, hogy a károkozó magatartás olyan, amellyel szembeni védekezésre a felelősségi szankció alkalmas lehet.¹⁹ A polgári jogi felelősség elbírálása során az egyéni magatartás a társadalom megítélése alá esik. A károkozó magatartását nem a saját képességeihez, lehetőségeihez, hanem a társadalomnak a hasonló személyekkel szembeni, hasonló helyzetben támasztott elvárható követelményéhez mérik. A felróhatóság általános megnyilvánulási formája a vétkekesség (szándékosság, gondatlanság). Két összetevője van: egyrészt pszichikai állapot, ami a jogellenes magatartás alanyi oldalát jelenti (azaz a károkozó tudata átfogta-e, és ha igen, mennyiben magatartása minőségét). Másrészt az objektív, absztrakt társadalmi mérce. A kártérítési felelősség szempontjából nincs jelentősége a vétkekesség fokozatainak. Az orvosi műhiba és a műtéti kockázat elhatárolása körében a bírói gyakorlat mára a korábnál szigorúbb követelményeket támaszt. Régebben a megfelelő képzettségű és gyakorlati készségű orvos volt a mérce, de most már a legnagyobb gondossággal és körültekintéssel köteles eljárni. Az orvos tehát akkor követ el műhibát, „ha nem fejtí ki azt a szakavatott és körültekintő gondosságot, amelyet a kezelés idejének megfelelő általános orvosi ismeretek mellett az élet felfogása szerint az eset körülményei között a rendes orvostól el lehet várni”.²⁰ A felelősségi forma egyre szigorúbb, a gyakorlat közelít az „objektív felelősséghez”. Várható, hogy a gyógyításban egyre terjedő műszaki eszközök miatt ezt a felelősségi formát egyre gyakrabban alkalmazzák majd. Az orvostudomány folyamatos fejlődése az oka annak, hogy az „általánosan elismert szabály” nem létezik. Előfordul, hogy mire egy elfogadott kezelési mód általánosan ismertté válik, addigra el is avul. Ezért különösen nehéz meghatározni objektíve az elvárható magatartást, azt az eset összes körülményét mérlegelve kell megítélni. A bíróság a gondossági mércét különösen azoknál az eseteknél emeli magasra, amelyben valakinek hivatása, üzletel, üzemeltetésre vonatkozó tevékenysége körében történik a károkozás.²¹ A nem vagyoni kártérítés esetében – ellentétben a jogellenesség és a kár megállapíthatóságával – a felróhatóságot a vagyoni kártérítéssel azonos szempontok szerint kell megállapítani. A felróhatóság és a jogellenesség kapcsolata úgy fejezhető ki, hogy nem minden jogellenes magatartás felróható, de minden felróható magatartás jogellenes.²² E két felelősségi elem elhatárolása az orvosi műhibákból bekövetkező károk esetében bonyolult kérdés. Az orvosi

kötelezettség megszegése vajon a jogellenesség vagy a felróhatóság körében értékelendő- e. Gyakorlati jelentősége a bizonyítási teher alakulása folytán van, nem csupán elméleti fejtegetés. Hiszen a felróhatóság esteében megfordul az általános szabály - miszerint a bizonyítás azt terheli, aki a bizonyítandó tényről állítja - és a károkozó köteles azt bizonyítani, hogy úgy járt el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható. A kötelezettség megszegés sem minden esetben felróható. Ennek bizonyítása azonban terheli a károkozót. Az orvosi tevékenység tekintetében a károsult általában nem rendelkezik sem ismeretekkel, sem pedig dokumentációkkal arra vonatkozóan, hogy mi számít kötelességszerű magatartásnak. A károkozó számára azonban kimentési lehetőséget biztosíthat a kár megtérítése alól.

A kár

Minden olyan vagyoni hátrány vagy veszteség, amely valakit, valamely károsító esemény folytán személyében vagy vagyonában ér.²³ A kár, mint hátrányos eredmény általában a jogellenes magatartás következménye. Lényegében a meglévő helyzetnek egy múltbéli helyzettel való összehasonlításából származó különbség, fizikai, lelki változás. A kár lehet vagyoni vagy nem vagyoni (eszmei) sérelem. A vagyoni kár összetevői: a tényleges kár (*damnum emergens*), az elmaradt haszon (*lucrum cessans*), és azok a költségek, kiadások, amelyek a károsultat a hátrány csökkentésével terhelik. A nem vagyoni sérelem, a *damage moral* az ember immateriális (erkölcsi, szellemi) javainak, a személyhez fűződő jogainak, és törvényes érdekeinek megsértése, és az ennek következtében beállott hátrányos állapot. A nem vagyoni kár – hasonlóan a jogellenességhez- eltérő tartalmú, egyedi jelleget mutat az általános felelősségi szabályokhoz képest. A kár hagyományos fogalma itt nem alkalmazható. Az immateriális kár az emberi személyiség bizonyos értékeiben bekövetkező sérelem, az azokhoz kötődő életminőség hátrányos megváltozása. A vagyoni kár, illetve a nem vagyoni kár elhatárolásánál a nem a sértett által közvetlenül érintett jogtárgy minősége lesz a döntő, hanem a sértés által előidézett káros visszahatás természete.²⁴ Ha ez vagyoni, akkor a kár is vagyoni természetű lesz. Nem vagyoni sérelem esetén is bekövetkezhet vagyoni kár: pl.: a testi épségen, becsületen, üzleti jóhírnéven esett sérelemnek lehetnek ténylegesen vagyoni hátrányai is (gyógyítási költségek, elmaradt üzleti haszon. stb.) Az eszmei kár leggyakrabban testi fájdalomban, lelki szenvedésben jelenik meg. Ez pedig pénzben kifejezhetetlen. A nem vagyoni kártérítés csupán az elszennvedett rossz bizonyos mértékű enyhítéséhez nyújt pénzügyi kompenzációt. A megállapításához vizsgálni kell azt, hogy a jogsértés alkalmas volt-e a személyiség értékeinek csorbításához, illetve, hogy van-e olyan testi, lelki sérelem, amely ténylegesen megállapítható. A személyiség életminőségének romlása bekövetkezhet külső/ külvilágban észlelhető módon, de úgy is, hogy az csak a sérelmet szenvedő károsult belső, lelki világában mutatkozik meg, és azt a környezete nem feltétlenül észleli.²⁵ Legyen szó akár egyikről, akár másikról, a kártérítési felelősség minkét esetben megállapítható. A testi vagy lelki értékek hátrányos megváltozása több módon kifejeződhet: testi változásban (csonkulás, bénulás, belső szervi elváltozás, működési zavar, nemző/ fogamzástéptelenség, esztétikai torzulás stb.), lelki változásban (pszichikai fájdalom, kisebbségi érzés, személyiségváltozás stb.), élettér, életlehetőségek megváltozásában, beszűkülésében, környezeti változásokban (a személyt körülvevő társadalmi környezet hátrányos megváltozása). A változás azonban nem lehet a természet rendjével összhangban álló, ilyen esetben nem ítéhető meg kártérítés: pl.: ha egy sterilizációs műtétet hibásan végeznek el, és ennek következtében a házaspárnak újabb gyermeke születik, az élethelyzetük valóban megváltozik, lehetőségeik (mozgásterük, szabadidejük) valóban korlátozottá válik, de a Legfelsőbb Bíróság nem állapította meg a házaspár személyiségi jogainak megsértését. A döntés (Legfelsőbb Bíróság Pfv. III. 20. 407 /1998.) szerint „a felpereseknek a terhességből

megszületett egészséges gyermeke, a már meglévő négy gyermek mellé az ötödik gyermek megérkezése és a vele kapcsolatos teendők, a szabadidő korlátozottsága, a személyiségük értékminőségét nem csökkentette.” Így ilyen körülmények a nem vagyoni kártérítésnél nem vehetők figyelembe. A kár a kártérítési igény érvényesítésének legalapvetőbb előfeltétele. Ha a kár nem állapítható meg, a kártérítési igény nem megalapozott. Önmagában ez teljesen egyértelmű, azonban a gyakorlat mutat néha ez irányban is furcsaságokat: mint az következő két példában: 1. a műtét közben az altató orvos gondatlanul járt el, nagyobb dózisu altatót adott a betegnek, amely elegendő az életveszélyes vérnyomáscsökkenéshez, és az ennek következtében fellépő károsodáshoz. A beteg erős szervezete folytán azonban ezek a károsodások nem következtek be, így nem állapítható meg a kár sem. A 2. példa egy terhesség-megszakítás közben történt véletlen „hiba”. A páciens nyakcsatornáját sértették meg műtét közben, amelyet nem észleltek. Később azonban már csak a méhe eltávolításával lehetett helyrehozni a hibát. A bíróság itt is elutasította a kár hiányára hivatkozva a keresetet, mert, a szakértői vélemény kimondta, hogy a méh eltávolítása a petevezeték elhagyásával objektíve nem okoz zavart a házasságban, és mivel a felperes 4 gyermeket nevel, anyai és társadalmi kötelezettségének teljes mértékben eleget tud tenni.²⁶ Kérdés azonban az, hogy a második műtét miatt elszenvedett fájdalom, és teher vajon nem elegendő indok-e a kár megállapításához. Néha azonban olyan esetben is megítélnék kártérítést, amikor a kár csekély mértékűnek tűnik, vagy a kár nagyságához mérve túlzott mértékű a kártérítés összege. Például Braziliában a bíróság a tévészéstől való megfosztás miatt 5,5 millió forintnyi kártérítésre ítélt egy áruházláncot. Franciaországban pedig szintén kártérítést állapítottak meg az igazság leplezése által okozott csalódásra alapozva, amikor a felperessel egyértelműen és félreérthetetlenül, levélben közölte az alperes, hogy egy jelentős pénzüsszeget nyert, azonban később kiderült, hogy ezt a pénzüsszeget más nyertesekkel is meg kell osztania.²⁷

Az okozati összefüggés

A kártérítési felelősség megállapításának negyedik eleme, egyben mellőzhetetlen feltétele a jogellenes magatartás és a bekövetkezett kár közötti oksági kapcsolat. Nemcsak a felelősség megállapításánál van jelentősége, hanem a kár (és a kártérítés) terjedelmének meghatározásánál is, hiszen mindenki csak azért a kárért tartozik helytállni, amely azzal a kárral van okozati összefüggésben, amiért felelős. Az okozatosságot akkor lehet megállapítani, ha: az említett magatartás nélkül a kár nem következett volna be, a jogellenes magatartást a cselekvőnek vagy mulasztónak a terhére be lehet számítani, és a jogsértő magatartást a szankció alkalmazásával befolyásolni lehet.²⁸ Az oksági láncolatot időben azonban korlátozni kell, és figyelembe kell venni, hogy milyen szerves a kapcsolat az ok és az okozat között. Lényegében azt kell megvizsgálni, hogy az oksági kapcsolat releváns-e. Releváns az ok, ha az események természetes lefolyása mellett alkalmas az eredmény létrehozására (adekvát kauzalitás elve, amelyet az osztrák és a svájci jog is alkalmaz). A kárkövetkezmények közül ki kell zárni azokat, amelyek abnormálisak. Az okozatossági kapocs minősége mellett az ok és okozat közötti távolság szintén kizárhatja, hogy adekvát kauzalitásról legyen szó. Egy időben távoli magatartás már nem vehető figyelembe, mindig a kárt kiváltó, létrejöttében szerepet játszó magatartást kell keresni. Az oksági láncolatba külső, természeti erők is beavatkozhatnak, amelyek szintén kizárhatják a felelősség megállapítását. Az okozatosság vizsgálatánál szubjektív, tudati tényezőket is elemezni kell. Az okozati kapcsolat megállapítása szempontjából ugyanis figyelembe kell venni a károkozó belátási képességét, vagyis azt, hogy előre látható-e a magatartása következményeit. Nemcsak aktív közrejátszás, hanem mulasztás is megalapozhatja az oksági viszonyt a bekövetkezett kárral, ha egy bizonyos magatartás, amely adott esetben lehetséges is, megakadályozhatta volna a

károsodás bekövetkeztét. A bírói gyakorlatban megfigyelhető az az irány is, hogy az oksági lánc egy távolabbi pontját is értékeli, ha az ok különösen felróható magatartással keletkezett.²⁹ Az előreláthatóság, a belátás (amelyet főként a common lawból ismerünk, de a francia jog is alkalmazza) is fontos tényező, mert csak az előrelátható következmények esetén áll meg a felelősség. Az olyan károsodás, amely rendkívüli körülmények hatására következett be, nem minősül előre láthatónak.

A nem vagyoni kártérítés funkciói

Az eszmei kártérítés tulajdonképpen „jogi paradoxon”, hiszen klasszikus értelemben vett kárról nem beszélhetünk. Ezért nem lehet szó az *in integrum restitutio*ról, hiszen a károk itt helyrehozhatatlanok. Mégis egy szimbolikus helyrehozatal lehetséges, amely elvileg egyenértékű lehetőséget nyújt a vagyoni jogi helyreállítással. Olyan helyzetet eredményez, mintha –a vagyoni viszonyokban- egy helyettesíthetetlen, egyedi dolog sérülne meg. Itt azonban nem a vagyoni struktúrában kell gondolkodni, így a jogalkotónak döntenie kell, hogy milyen funkciót helyez előtérbe ennek - a klasszikus kártérítéstől eltérő- jogintézménynek. A nem vagyoni kártérítés, mint büntető jogi gyökerekkel rendelkező magánjogi intézmény kettős természetet mutat: egyrészt kompenzációt, reparációt; másrészt prevenciót, elégtételnyújtást.

Két funkció: a helyreállítás, és a büntetőjogi színezetű megelőzés, elégtételadás. A klasszikus vagyoni kártérítés célja az eredeti állapot helyreállítása, vagy legalábbis pénzbeli kiegyenlítése a vagyoni javakban bekövetkezett sérelemnek. A nem vagyoni kár viszont a személyiséget sérti. Így a klasszikus kártérítési funkció nem alkalmazható teljes mértékben. A károsult életminőségének méltányos jóvátétele, kiegyenlítése mellett az elégtételadásnak itt szintén jelentősége van. Szladits Károly kifejezése e két funkcióra: a „kiegyenlítés” és a „megtorlás”³⁰ közül ez utóbbi utal a pönális eredetre vagy célra, hiszen a jogintézmény nem csak a klasszikus értelemben vett kártérítés, mert fontos célja a károkozó visszatartása a jogellenes cselekedettől, vagyis, hogy „ne érje meg” kárt okozni. Ez a visszatartó hatást a jogalpok széleskörű elismerése, illetve a kártérítés összegének nagysága igyekszik biztosítani. A prevenció nem csak az egyes személyeknél jelentkezik (speciális prevenció), hanem a társadalom egészénél megjelenik (generális prevenció). Erre kifejezetten szükség is van, hiszen itt nem csupán egy vagyontárgy sérül, a kár itt eszmei értékekben realizálódik. Különösen fontos lehet a prevenció a testi épség, egészségben okozott károk megtérítése esetében. A jogalkotónak el kell döntenie, hogy melyik funkcióra helyezi a hangsúlyt. A *kompenzációs elmélet* az általános társadalmi felfogás szerint jelentős és valódi – elsősorban testi sérülésben, egészségromlásban jelentkező- hátrányok vagyoni eszközzel történő enyhítésére törekszik. Meghatározott tényállások esetén szankcionál és biztosít kártérítést a hátrányt szenvedőnek. Eszerint a rendszer szerint szabályozta a jogintézményt a svájci jog, és a korábbi német jog is, valamint az 1977- ben bevezetett magyar szabályozás is. Gyengesége a gyakorlatban, hogy nem tud mit kezdeni azokkal az esetekkel, amikor a károsult olyan súlyos mértékben sérül meg, hogy nem képes a kártérítés tényleges felhasználására, tehát a helyzetén semmilyen módon nem lehet enyhíteni. Az *elégtételadási elmélet* quasi magánjogi bírsággént alkalmazza a nem vagyoni kártérítést, ezzel is kihangsúlyozva annak repressziós oldalát.³¹ A megtorló jellegű szempontok különösen a sértett emberi méltóságának (jóhírnevének, becsületének, személyes szabadságának) sérelme esetén kerülnek előtérbe. Ezt a megoldás az angolszász, főként az amerikai jogra jellemző. Az összecszerúséget itt már erőteljesen befolyásolja a jogsértő személy szubjektív elmarasztalhatóságának foka. Hibája

ennek az elméletnek az, hogy abban az esetben, ha a felelősségi rendszerbe belép a biztosító, nem alkalmazható, hiszen ilyenkor nincs szerepe a károkozó vétkességének, és a represszióknak. A magyar magánjog a korábbi kompenzációs jellegű szabályozásból egyre inkább a dualista felfogás felé halad, követve a német jogfejlődést, amely egyenrangú szintre helyezte az elégtételadást a kompenzációs jelleggel. Egyre inkább kimutatható az a törekvés, amelyben a nem vagyoni kártérítés, a jogsértő vétkességére tekintettel, mintegy bírságként működve fejezi ki a társadalom rosszállását, és nyújt elégtételt a károkozónak az őt ért sérelemért. A német jogi szabályozás tehát tanulságként, és példaként lebegett az új Ptk. reform előtt. A német szabályok, és a bíróságok gyakorlata bizonyította, hogy nem kell a – gyakran eltúlzott – amerikai gyakorlatot követni,³² amikor a jog kifejezetten elismeri a kompenzáció mellett az elégtételadási funkciót is. Az új Ptk. koncepció javasolt megoldása, a sérelemdíj bevezetése, mint szankció egyben kompenzáló és elégtételadási funkcióval is bír. A német gyakorlat bizonyította, hogy a magánjog a sérelemdíj (németeknél: fájdalomdíj) eszközével mind a sértettel szembeni elégtételadás, mind a prevenció szempontjából hatásos védelmet nyújthat a személyiségi jogsértések esetén, az olyan esetekben, amikor büntetőjogi szankciók nem állnak rendelkezésre, vagy nem várható tőlük a kívánatos eredmény.³³ Különösen az olyan jogsértések esetén van szükség erre, amikor a jogsértő üzleti célokból, a saját hasznáért szándékosan „bocsátja áruba” a károsult magánszféráját, jóhírnevét, becsületét. Az ilyen esetekbe leggyakrabban a sajtóorgániumokban elkövetett jogsértések tartoznak. A magyar jog láthatóan ez irányba igyekszik átformálni az immateriális kártérítés rendszerét, érvényre juttatva annak kettős természetét.

A nem vagyoni kártérítés bírói gyakorlata hazánkban

A háború előtti bírói gyakorlat minden olyan esetben elismerte a nem vagyoni kár megtérítése iránti igényt, amikor a kárkötelelem négy alapvető feltétele (a jogellenes magatartás, a kár bekövetkezése, a kettő közti okozati összefüggés, és a felróhatóság) fennállt, de a mértéke tekintetében a méltányosságra helyezte a hangsúlyt, figyelembe véve a felek vagyoni viszonyait. A bíróság a jogsértés bekövetkezését, az erkölcsi kár megtérítését mindig az adott személyhez mérten állapította meg (A szigorú erkölcsi felfogást tükrözte az a gyakorlat, hogy erkölcsi kártérítést csak a „tisztességes leánynak” ítélték meg, a házasságon kívül viszonyt folytató, tisztességét elvesztő leány erre nem tarthatott igényt.).³⁴ A rendszerváltást megelőzően, az 1977-es szabályozást követően szűkre szabott jogalkalmazási tendencia érvényesült, pontosan behatárolt keretek közé szorítva az eszmei kártérítés alkalmazási körét, és annak mértékét. A sérelmet szenvedett személy kompenzálása volt a cél, de kizárólag akkor, ha a hátrány bizonyíthatóan bekövetkezett. A jogalkotó ezzel kívánta meg keretek közé szorítani a jogintézmény alkalmazását, és meggátolni a bíróságot a parttalan ítélezéstől. A 16. számú irányelv még szűkebbre szabta az igények érvényesítését (nyelvtani értelemben: a két feltétel alternatív meghatározása helyett annak konjunktívva tételével). Az irányelv fennállása alatt alkalmazása erősen bevésozott a bírák tudatába, hatályon kívül helyezése után is sokáig tovább élt. A Legfelsőbb Bíróság ítélezési gyakorlata mutatott elmozdulást először, elismerve az immateriális kártérítést, mint az általános személyiségvédelem eszközét.

A 34/1992 (VI. 01.) AB határozatot követően a bíróságnak nagyobb mozgástere lett ezen jogintézmény alkalmazása során, a jogalkotó nem határolta be az ítélezést, a szabadság ellenére a gyakorlat egységes volt a tekintetben, hogy a nem vagyoni kártérítést, mint szankciót csak akkor alkalmazta, ha mind a négy feltétel megvalósult. A Legfelsőbb Bíróság kihangsúlyozta, hogy a személyhez fűződő jogok megsértése miatt igényelhető kártérítésnek ugyanazok a feltételei, mint más, jogellenesen okozott károk miatti felelősségre vonásnak.³⁵ A

bizonyítási teher tehát továbbra is terhelte a károsultat, holott a kár ténylegesen nem bizonyítható. A bíróság azonban azt a felfogást követte, hogy a nem vagyoni kártérítés célja a reálisan bekövetkezett immateriális hátrányok pénzbeli kiegyenlítése, az elveszett értékek másnemű jóvátétele. A bíróságok számára ez az igény nem kis zavart okozott, hiszen nem szolgáltatott támpontokat arra nézve, hogy milyen bizonyítási eszközöket tart elfogadhatónak az elszenvedett sérelem orvoslására, illetve milyen módon nyerhet bizonyítást a hátrány és annak mértéke.³⁶ Megoldásként a Legfelsőbb Bíróság 2003-tól a bizonyítási nehézségek kiküszöbölése érdekében bevezette a köztudomású tény eljárásjogi fogalmát. Így köztudomásúnak fogadtak el minden olyan tény, amely a személyhez fűződő jogokat nyilvánvalóan, és mindenki számára egyértelműen sértette. Vagyis az olyan tényeket, amelyek valójában bármely személyhez fűződő jogok megsértése esetén irányadók lehetnek, általánossá válhatnak. (A gyakorlat afelé tendált, hogy egységesen meghatározható, általános tételekkel könnyítsen a bírák terhein, de ennek kimondására nem volt hajlandó. Sőt nem is lehetne erről szó, hiszen minden eset egyedi, kellő körültekintést, és judíciumot igényel.) Az összecszerúség tekintetében a bíró továbbra is mérlegeléssel döntött. Megjelentek azok az igények e körben is, hogy meghatározott kártérítési tételeket vezessenek be, ami előre meghatározza a bizonyos jogsértések összegét, mértékét, vagyis azok általánosítását (ez kétségkívül segítséget nyújthat a bírának az ítélezésben). A kár mértéke tekintetében nem kerülhet sor bizonyításra, hiszen (és ez a jogintézmény lényege is) pénzben nem kifejezhető a sérelem nagysága. A nem vagyoni kártérítés mértéke tekintetében is köztudomású tényként kezdte kezelni azt is, hogy a hátránynak mekkora a mértéke, az milyen összeggel kompenzálható. Az ítélezési gyakorlat ezzel egy sor dogmatikai ellentmondásba, és problémába ütközött, ennek feloldására igyekezett az új Ptk. Konceptiója azzal, hogy kiemelte a kártérítés rendszeréből sérelemdíj címén a személyiséget ért sértések szankcionálását. A sérelemdíj akkor is alkalmazható lenne, amikor a hátrány ténylegesen nem bizonyított, de a sértettnek elégtétel nyújtása indokolt. Így az ítélezés iránya a dualista felfogást (a kettős funkció elismerését) tükrözheti, bevezetve e magánjogi büntetést, amely már nem a kártérítések rendszerében helyezkedik el. A Konceptió elfogadásával a jogintézmény alkalmazása során felmerült számos ellentmondás és bizonytalanság talán megszűnhetne, kevesebb dogmatikai vita kísérhetné.

Összegzésképpen megállapítható, hogy e jogintézmény ugyan számos kérdőjellel bír, de szükségessége nem megkérdőjelezhető. Mindig kérdéses, hogy vajon pénzben meghatározható e mondjuk egy emberélet (vehető példaként a most nemrégiben Irakban lelőtt kamionsofőr esetében a család által követelt közel 530 milliós kártérítés) vagy akár a becsület, de az semmiképpen nem kérdőjelezhető meg, hogy ezen sérelmeket orvosolni kell, ugyanúgy mint a vagyontárgyakban okozott károkat. A bíróságnak talán ezen sérelmeknél van a legnagyobb szabadsága, mérlegelési jogköre, ami persze megnehezíti a döntéshozatalt, de mindenképpen kihívást is jelent a jogalkalmazás során.

Irodalomjegyzék

- A Polgári Törvénykönyv magyarázata, KJK- KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2001.
- Az 1959. évi IV. tv. a Polgári Törvénykönyvről
- Sipos Péter: A nem vagyoni kártérítés jogalapja az alkotmánybírósági határozatok és a joggyakorlat tükrében, 2002. április
- Eörsi Gyula: Kötelmi jog. Általános rész, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

- Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958
- Görög Márta: Egyetemes eszmei kártérítési alapok, Jogtudományi Közlöny, 2004. május
- Horeczky Károly: A nem vagyoni kártérítés jogintézménye, Gazdaság és jog 1996. 2. szám
- Kártérítési jog, A gyakorló jogász kézikönyve 5., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- Kiss Tibor: A nem vagyoni kár vagy sérelemdíj, Jogtudományi Közlöny 2007. április
- Lábady Tamás: A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1992.
- Landi Tamás: Az orvosi műhiba fogalmáról, Magyar Jog, 2002. 6. szám
- Marton Géza: A polgári jogi felelősség, 1992.
- Petrik Ferenc: A kártérítési jog, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Petrik Ferenc: Kártérítési jog: Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002.
- Szladits Károly: A magyar magánjog vázlat, 1933.
- Szladits Károly: A magyar magánjog vázlat, II. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1937.
- Vékás Lajos: Sérelemdíj- fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében, Magyar Jog, 2005. 4. szám

¹ V. évfolyamos hallgató, PTE-ÁJK.

² Petrik Ferenc: *Kártérítési jog: Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 14.o.

³ Lábady Tamás: *A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata*, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1992, 11. o.

⁴ Petrik Ferenc: *Kártérítési jog: Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 18.o.

⁵ Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlat*, 1933, 281.o.

⁶ Horeczky Károly: *A nem vagyoni kártérítés jogintézménye*, Gazdaság és jog, 1996. 2. szám 14. o.

⁷ Lábady Tamás: *A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata*, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1992, 28. o.

⁸ Lábady Tamás: *A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata*, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1992, 15. o.

⁹ Eörsi Gyula: *Kártérítés jogellenes magatartásért*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958 167.o.

¹⁰ Horeczky Károly: *A nem vagyoni kártérítés jogintézménye*, Gazdaság és jog, 1996. 2. szám 15.o.

¹¹ Sipos Péter: *A nem vagyoni kártérítés jogalapja az alkotmánybírói határozatok és a joggyakorlat tükrében*, 2002.

¹² Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója

¹³ Pfv. IV. 20 895/ 200. sz.

¹⁴ Vékás Lajos: *Sérelemdíj- fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében*, Magyar Jog, 2005. 4. szám, 193. o.

¹⁵ Kiss Tibor: *A nem vagyoni kár vagy sérelemdíj*, Jogtudományi Közlöny, 2007. április 166.o

¹⁶ A Polgári Törvénykönyv magyarázata, KJK- KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2001, 1111.o.

¹⁷ Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*, 1992, 133.o.

¹⁸ Petrik Ferenc: *Kártérítési jog: Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 36.o

¹⁹ Eörsi Gyula: *Kötelmi jog. Általános rész*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. 272.o.

²⁰ Landi Tamás: *Az orvosi műhiba fogalmáról*, Magyar Jog, 2002. 6. szám 345.o.

²¹ Petrik Ferenc: *Kártérítési jog: Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 63.o.

²² Kiss Tibor: *Nem vagyoni kár vagy sérelemdíj*, Jogtudományi Közlöny, 2007. április, 167.o.

²³ *Kártérítési jog, A gyakorló jogász kézikönyve 5.*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 24. o.

²⁴ Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*, 1992, 122. o.

-
- ²⁵ Petrik Ferenc: *Kártérítési jog: Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 74. o.
- ²⁶ Landi Tamás: *Az orvosi műhiba fogalmáról*, Magyar Jog, 2002. 6. szám, 347. o.
- ²⁷ Görög Márta: *Egyetemes eszmei kártérítési alapok*, Jogtudományi Közlöny, 2004. május, 196. o.
- ²⁸ Eörsi Gyula: *Kötelmi jog. Általános rész*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993, 271. o.
- ²⁹ Petrik Ferenc: *Kártérítési jog: Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 68.o.
- ³⁰ Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlatja*, II. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1937
- ³¹ Horeczky Károly: *A nem vagyoni kártérítés jogintézménye*, Gazdaság és jog, 1996. 2. szám 14. o.
- ³² A „punitive damages”- gyakorlata gyakran mutat - a kontinentális jogrendszer szerint nevelkedett jogász számára - meglepő ítéleteket, a sérelemhez képest túlzott összegű kártérítést. Az USA jogi gyakorlatának átható tanulmányozása nélkül is találhatunk példát ezekre, elég csak a híres színészek magánéletéről készített paparazzi fényképek miatti kártérítési perekre gondolni.
- ³³ Vékás Lajos: *Sérelemdíj- fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében*, Magyar Jog, 2005. április, 195. o.
- ³⁴ Petrik Ferenc: *A kártérítési jog*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990, 156. o.
- ³⁵ EBH 2000.300
- ³⁶ Kiss Tibor: *Nem vagyoni kár vagy sérelemdíj*, Jogtudományi Közlöny, 2007. április, 168. o.